

MÖGÖTT, VIDÁM TEMETÉS; valamennyi Nagel Iván fordításában. – „Ecsetvonás” a Nyugat Magyarországról alkotott képéhez: a borítólapon: a prágai (!) Károly híd és Károly-torony látképe.

112. Csak névrokona a korábban cmlegetett François Bondynak: a müncheni *Süddeutsche Zeitung* szerkesztője.

113. Lásd 98. jegyzet.

114. AZ ÍRÓSZÖVETSÉG KÖNYVKIADÓJÁRÓL. *Irodalmi Újság*, 1959. júl. 15. 13/14. sz. 13. o.

115. LA RIVOLTA DEGLI INTELLETTUALI IN UNGHERIA. DAI DIBATTITI SU LUKÁCS E SU TIBOR DÉRY AL CIRCOLO PETÓFI. Einaudi ed. Torino, 1958. 213. o.

116. IL DIBATTITO INTORNO A DÉRY. In: lásd 115. jegyzet. 58–90. o.

117. L'OPERA DI TIBOR DÉRY. *Comunità*, 1959. febr. N° 67. 86–94. o.

118. Kissé rövidített változata: Mészáros István: DÉRY TIBOR HATVANÖT ÉVE. *Irodalmi Újság*, 1960. febr. 15. 4. sz. 5. o.

119. Tartalma: VIDÁM TEMETÉS, SZERELEM, TALÁLKOZÁS, A TÉGLAFAL MÖGÖTT, NIKI.

120. Szabó Zoltán: BESZÁMOLÓ AZ EMIGRÁNS MAGYAR ÍRÓK PÁRIZSI KÖZGYŰLÉSÉN. Bev. Lengyel András. *Bárka*, 1993. szept. 2/3. sz. 11–16. o. – A közgyűlés (rövidített) jegyzőkönyvét lásd in: IRODALMI ÚJSÁG 1957–1989. DOKUMENTUMOK A LAP TÖRTÉNETÉBŐL. Vál., sajtó alá rend., jegyz. Nagy Csaba. Argumentum, 1993. 65–80. o.

121. Bernáth Aurél, a festő, a húszas években többször volt Déryvel együtt Szilasiék vendége feldafingi nyaralójukban.

122. Aneurin Bevan, a Munkáspárt (Labour Party) vezetőségének tagja.

123. Hugh Todd Naylor Gaitskell, a Munkáspárt vezetője.

124. Pietro Nenni, az Olasz Szocialista Párt vezető politikusa.

125. Giovanni Gronchi, kereszténydemokrata politikus, a levél írása idején az Olasz Köztársaság elnöke.

Standeisky Éva

A NÉPI ÍRÓK ÉS A HATALOM (1957–1958)*

1956. december 28-án az Írószövetség taggyűlést tartott. A főtitkári beszámoló után Tamási Áron nyilatkozatot olvasott fel, amelyet a jelenlévők nagy szótöbbséggel megszavaztak. A GOND ÉS HITVALLÁS címen ismert manifesztum nyílt kiállítás volt a forradalom mellett. A benne foglaltakat Déry Tibor hatásos felszólalásban erősítette meg.

Ekkor már hetek óta folyt a megtorlás. A Kádár-kormány csellel és erőszakkal felmorzsolta a spontán létrejött forradalmi szervezeteket, de a munkástanácsok, forradalmi tanácsok és bizottságok felszámolását követően a Magyar Írók Szövetsége változatlanul kitartott a forradalom eszméje mellett.

Az MSZMP vezetői az Írószövetség december végi gyűlése után elhatározták, hogy ezt az ellenállási gócot is megszüntetik. Különösen az írók egységes fellépése aggasztotta őket. Január 14-én döntött az MSZMP Intéző Bizottsága az Írószövetség működésének felfüggesztéséről; a belügyminiszter 17-én tette meg az erre vonatkozó intézkedést.

* Ez az írás A HATALOM ÉS AZ ÍRÓK (1956–1958) című készülő monográfiának a népi írókkal kapcsolatos részeit foglalja össze.

A belügyi szervek január 19-ről 20-ra virradóan több reformellenzéki kommunistát – köztük Hágy Gyulát és Zelk Zoltánt – lefoglaltak; már előbb letartóztatták politikai, ellenálló tevékenységéért a fiatal Eörsi Istvánt, Gáli Józsefet és másokat. Őrizetbe vettek két nem kommunista író is; Lengyel Balázst néhány hét múlva szabadon bocsátották, Lakatos Istvánt, ügyét a kommunistákétól elkülönítve, bíróság elé állították és elítélték. Bibó Istvánt május 23-án tartóztatták le.

A megtorló intézkedéseket követően az írók többsége – de a fiatalabbak mindenképpen – a „nagy öregeket” figyelte. Mit tesz Németh László, Déry Tibor, Illyés Gyula, Tamási Áron? Tőlük várták azt is, hogy járjanak közben a letartóztatott írók érdekében.

1957 elején a népi írók elbizonytalanodtak. Közülük is egyre többen gondolták, hogy az idő a Kádár vezette új hatalomnak dolgozik, s rá kellett döbenniük, hogy az Egyesült Államok, a Nyugat lényegében szabad kezet adott a Szovjetuniónak. A népiek ezért sem zárkóztak el a tárgyalásoktól.

Az MSZMP vezetői más mércével mérték az „áruló” kommunistákat és a forradalomban részt vevő népi írókat. Ez utóbbiakra mindenekelőtt ideológiai különállásuk, valamint 1956. október–decemberi tevékenységük miatt nehezteltek; ugyanakkor számítottak is rájuk. Kádárék ekkor még úgy ítélték meg, nincs elég erejük ahhoz, hogy a kultúrát, a művészeteket teljes egészében irányításuk alá vonják, több pártvezető és kormánytag pedig abban a tévhitben élt, hogy a népi írók mögött értelmiségiek és parasztek tömegei állnak.

A kultúrpolitika irányítói és a népi írók közötti kapcsolatkeresést eleve megkönnyíthette, hogy mindkét oldalról sokan elítélték a „megrögzött” szektásokat, valamint a polgárságból jött militáns kommunistává, majd ellenzékivé vált írókat. Nem egy közülük a polgári, „urbánus” írókat is. A népiek azonban nem mindig láthatták világosan, hogy az uralmon lévők elgondolásaiban mi a taktika, mi az őszinte szándék (igaz, ez fordítva is így volt). Kádárék ígéretésekkkel, zsarolással komoly dilemma elé állították a népi írókat.

1957 őszéig a kommunisták próbálkozásai lényegében sikertelenek maradtak. A hatalom manőverei ugyanakkor kisebb-nagyobb zavarokat okoztak a népiek között. Felszínre jöttek a mindig is meglévő ellentétek, amelyeket a forradalom ideiglenesen háttérbe szorított. Többször is döntési helyzet elé kerültek: mindenképp az Irodalmi Tanács megalakításakor és a Kossuth-díj odaítélésekor.

Az Írószövetség felszámolásával egy időben vetődött fel a pártközpontban az az ötlet, hogy mintegy az írók szervezetének pótlására és a kormány politikájának támogatására meghívott (vagyis kijelölt, nem választott) írókból Irodalmi Tanácsot kellene létrehozni. A szervezést nehezítette, hogy az ismertebb írók, akikre az MSZMP különösen számított, visszautasították a felkérést. A hatalom a legtekintélyesebb népi írókat szerette volna megnyerni. Illyés Gyula és Veres Péter hajlott a részvételre, míg Németh László nemet mondott. Végül sem Illyés, sem Veres Péter nem vállalta a tanácstagságot. Németh László a balatonfüredi szívkörházból rezignáltan írta Veres Péternek: *„A sorsot azonban nem szeretném kihívni. Nekem most az a legfontosabb, hogy egy-két műveimet befejezzem; borzasztó nehezemre esik az írás, de mégis ez a legfontosabb most. Így is elég sok értékes időmet elvesztettem ezzel a forradalommal. Nem szeretném az amúgy is keserves munkát még hivatalos üldözéssel is kombinálni. A Tanács meghírusulását Gyula úgy is a nyakamba varrta (tizenkét éven át sosem kötötte magát hozzám, pedig egészséges voltam, s ő elég sok dobogón ült). [...] A tanácsfelhívás meglepett. Két hónapon át a legnagyobb örültségbe hurcoltak baráta-*

ink; na jó, mondtam: ötszáz velszi bárd lángsírba akar menni, nem lenne szép, ha én, akinek ügyis meg kell hamarosan halnom, ellenkeznek. De hogy most, amikor az első rózsényaláb füstölögni kezd, egyszerre a véstörvénytörvények tagjai legyünk? Mert úgy tán megváltunk a lángsíról valakit? Ez úgy fest, mintha nem tudtuk volna, mit csinálunk.” (A levél kelte: 1957. február 13. Idézi Füzi László: SZEREPEK ÉS LEHETŐSÉGEK. Magvető, 1990. 120. o. Amennyiben nincs más forrás megjelölve, a további Németh-levélrészletek is innen valók.)

Az Irodalmi Tanács szervezésével egy időben állították össze a Kossuth-díjra javasoltak névsorát. A kitüntetendők között Németh László és Szabó Lőrinc neve is felvett. Németh különösen aktív volt a forradalom alatt, de Szabó Lőrincnek is jelent meg írása a november 2-i *Irodalmi Újságban*, amelyet a hatalom az egyik legellenesebb „ellenforradalmi” sajtóterméknek tartott.

Az írók egy csoportja felvetette, hogy 1957-ben ne osszanak Kossuth-díjat. Németh László, tudomást szerezve a díjkiosztás esetleges elmaradásáról, február 13-án levelet írt Veres Péternek. *„Természetesen én is örülök – írja többek között –, ha idén nem osztanak Kossuth-díjat; mint Kossuth-díj jelölt is. Az az érzésem, hogy ebben a többi bizottsági tag is támogatni fog, Gellértet [Gellért Oszkárt] kivéve – nem nagyon kedvelik, akiknek díjat kellene kapniuk. [...] Nem szeretném, ha most az sültne ki, hogy én eleve visszautasítottam a K[ossuth]-díjat. Nem, én nagyon örülök neki, ha nem kapom meg, de a visszautasítást sem előre, sem utólag nem vállalom; odaadom valami közcélra, s zsebre teszem, amit a kortársak mondanak. Azokat úgysem lehet kielégíteni.”*

Fodor András február 25-i naplófeljegyzésében írja: *„[Németh László] elhatározta, hogy elfogadja a Kossuth-díjat. Mérges Illyésre, aki most már tőle akarja függővé tenni magatartását. Az elmúlt években sose kérdezte meg tőle, hogy mit hogyan csináljon. Ami pedig a letartóztatott írók dolgát illeti, a küzdelem napjaiban szívesen volt velük, de nem kívánhatják, hogy ő húzza ki őket a csávából. Ők netán érdeklődtek az elmúlt tíz évben?: – Mi van Németh Lászlóval, él-e még? A Kossuth-díj összegét azonnal leteszi valami történelmi könyvtár alapítására.”*

Münnich Ferenc március elején fogadta a népi írók egy csoportját, és ígéretet tett arra, hogy a párt segíteni fogja *„a szellemi élet normalizálódását”*. Lapengedélyekkel kecsegtetett, sőt a letartóztatott írók melletti szavakat sem utasította vissza. (Veres Péter – Münnich Ferencnek. 1957. március 25. In: *LEVELÉS KÖNYV. Téka, é. n. 155. o.*) A népiek ekkor már tudták (Veres Péter tagja volt a Kossuth-díj Bizottságnak), hogy a népiekhez sorolt két író, Németh László és Szabó Lőrinc Kossuth-díjat fog kapni. A megbeszélés hangnemét nyilván kedvezően befolyásolta ez a kormányzati gesztus.

A Kossuth-díjat jórészt olyanok kapták, akik méltók voltak a magas kitüntetésre: Németh Lászlón kívül többek között Fülep Lajos, Medgyessy Ferenc, Szabó Lőrinc, Kodály Zoltán, Molnár Antal, Borsos Miklós. Németh László kitüntetését felesége vette át. *„...a pénz a vásárhelyi kollégiumnak adom, könyvtárra, vegytani berendezésre”* – írja Németh legidősebb lányának. (Németh László: *LEVELÉK MAGDÁHOZ. TIT Komárom megyei Szervezete–Új Forrás Szerkesztősége, Tatabánya, 1988. 15. o.*)

A díj elfogadását a forradalom alatt igen aktív Féja Géza helytelenítette. Fodor András naplójában így számol be Németh Lászlóval folytatott május végi beszélgetéséről: *„Sejtetem, hogy lelki terror nehezedett rá a Kossuth-díj elfogadása miatt, igazolódik. Különösen Féja acsarkodik ellene. Olyasmint mondott, hogy most már csak őt, Illyést meg Tamásit kéne félresöpörni. [...] Ószintén feltárja, mennyire hadilábon állt nemzedéke íróival az elmúlt időkben. Ővta őket a fölösleges hősködéstől. – Imponáló butaság, igen, ez a helyes kifejezés. Olvasmányait akarták megvalósítani, hatalomnak érezték magukat, pedig inkább a néphez kellett volna alkalmazkodni, az ő visszahúzódnak követni.”*

A hatalom és a népi írók közötti kapcsolat a továbbiakban sem szakadt meg. Veres Péternek március végén Münnichhez írott leveléből arra lehet következtetni, hogy Kádárék hűségnyilatkozatokat akartak kicsikarni az írókból. Veres Péter erre nem volt hajlandó, de nem zárkózott el a kompromisszumok elől. Cserébe előnyöket remélt a népieknek az „*opportunistá polgárok*” rovására. „*A többi kérdés aztán – írja levelében –, hogy kiből lesz majd a szocialista-realista író, kiből lesz a szövetségesnek tekinthető »útitárs« és kik rekednek meg tegnapi vagy tegnapelőtti önmaguknál, majd elintéződne a közeli vagy a távoli jövőben, mert végül is nem a nyilatkozatok mondják meg, hogy ki az igazi író és ki az igazi forradalmár és szocialista író, hanem a művek. Az opportunistá polgárok sematizmusából, azt hiszem, nem kér a jövőben sem a párt, sem a kormány, de az olvasó közvélemény sem.*” A Nyugat-osokról és követőikről szót sem ejtett.

A hatalom tárgyalási hajlandóságát, a Kossuth-díjat sokan a konszolidáció jeleként értelmezték. Azt remélték, hogy a forradalomban részt vevő kommunista írókkal szembeni szigor is enyhülni fog. Hideg zuhanyként érte őket azonban, hogy április 20-án Déry Tibort letartóztatták, majd rá egy napra hivatalosan is feloszlatták az Írószövetséget. Aczél György közlése szerint tizenegy népi író ekkor úgy döntött, hogy kihallgatást kér Kádár Jánostól. A találkozó előkészületeiről Németh László Veres Péternek írott leveléből tudunk. E szerint az összejövetelt Aczél György szorgalmazta. „*Köszönöm, hogy a készülésről tájékoztattál – írja Németh –, de úgy látszik, lassan készül, mert én Aczéltól nem kaptam híradást. A kortársak egy részétől én az elmúlt fél évben sokat szenvedtem, nagyon megnehezítették amúgy is nehéz helyzetemet; ha biztos lennék benne (mint ahogy két hete biztos voltam), hogy én állok a legrosszabbul köztük [ez minden valószínűséggel utalás P. Togliatti Németh-ellenes cikkére, amelyről a későbbiekben lesz szó – S. É.], bizony visszautasítanám, hogy mint egy irodalmi csoport képviselője tárgyaljak akárkivel. (De hát ez óráról órára ingadozik.) Én ami jót csináltam, azt mindig magam csináltam, s ami bajba kevert – az a kóros bajtársi ösztönöm, a nemzedékreflexem volt, már Babitsék ideje óta. No de ha hívatnak, hát elmegyek, még [Féja] Géza barátunkat is képviselem, pedig vele egy bolygón sem szeretek élni – csúnya, gyűlölködő, bajkuvaró ember.*”

Kádár János csak Illyés Gyulát és Németh Lászlót fogadta. A társalgás – emlékezett vissza 1990-ben Aczél György – csikorogva indult, és kínosan folytatódott. Kádár többször „*Illés elvtársnak*” szólította Illyést. Illyés a maga diplomatikus módján közben kívánt járni a lefogott írók érdekében. Kádár hajthatatlannak bizonyult. A forradalom alatti Déryt idézte, aki egyik írásában felelősnek érezte magát a vérontásért, majd a meglincselt kommunisták özvegyeiről beszélt. Kádár ezzel arra kívánt utalni, hogy a bűnösök felelősségre vonása a hatalom erkölcsi kötelessége.

Illyés csaknem húsz évvel később írt arról, hogy 1957 tavaszán „*a fő városdöntő Németh Lászlóval a legfelsőbb helyen*” sürgették az „*urbánus*” Déry és Zelk szabadon bocsátását, s „*keserves leckét*” kaptak. (EGY VITA VÉGE ÉS – ELEJE. *Népszabadság*, 1974. július 21.) Ugyancsak 1974-ben egyik ismerősének így számolt be a találkozóról: „*Mikor Némethtel felmentünk Kádárhoz Déry ügyében, csúnyán összevesztünk; amiket mondtunk, a becsületlenségességgel volt határos. Azután kialakult ez a meghitt kapcsolat: Déryék, Némethék, Aczélék. Persze Ella a főintéző.*” (Kiss Ferenc: *TÚLÉLJÜK-E? Kortárs*, 1992. október.)

Csoóri Sándor ma úgy látja, hogy Illyés Gyula és Németh László ezen a találkozón „*egyezett ki*” Kádárékkal, s ezt többek között az 1867-es kiegyezéshez hasonlítja. De az összejövetel nem állítható egy sorba a magyar történelem kényszerű egyezkedéssorozataival (s legfőképpen a nagyságrendileg más osztrák–magyar kiegyezéssel nem); Csoóri eltúlozza a népiek politikaalakító jelentőségét. „*Azzal, hogy ezerkilencszázötven-*

hétben Illyés hagyományos kényszerből belépett Kádár és Aczél csapdájába, csapdába léptette őket is. [...] Ha épp köztük nem alakul ki bensőségesebb viszony, a magyar szellemi élet másként bontakozik ki a hatvanas évek elejétől” – írja Csoóri, a történész számára nem éppen meggyőzően. (AZ ILLYÉS-BABONA. *Hitel*, 1993. november.)

Az MSZMP vezetésében 1957 májusától figyelhető meg a népi írók elleni hangok erősödése. Ez a változás mindenekelőtt a hatalom szilárdulásával hozható összefüggésbe.

Valami hasonló következett be, mint 1947 végén, 1948 elején. A kommunisták az addigi elismerés, sőt udvarlás helyett akkor is „váratlanul” támadni kezdték a népieket. E megmagyarázhatatlannak tűnő lépésnek politikai indítékai voltak: nemzetközies és hazaiak. (A hidegháború hatására a szovjetek újra csúcsszervezetbe tömörítették a kommunista pártokat, a nemzeti sajátosságok figyelembevétele újra gyanúsnak számított.)

A megítélésükben bekövetkezett fordulat talán első jele a márciusban Kossuth-díjjal kitüntetett Németh László elleni támadás volt. Az író a forradalom alatt megjelent cikkéért februárban még „megdicsérte” a *Népszabadság* (Pesti G. László írja az írók letartóztatásának jogosságát bizonygató február 3-i cikkében: Németh László „*egyedül figyelmeztetett az ellenforradalmi árra*”), márciusban azonban Palmiro Togliatti, az Olasz Kommunista Párt főtitkára éles hangú támadást intézett ellene. (A *Népszabadság* április közepén két részletben ismertette Togliatti írását, teljes szövegét májusban tette közzé a *Nemzetközi Szemle*. Az írás eredetileg az Olasz Kommunista Párt elméleti folyóiratában, a *Rinascitában* jelent meg.)

A Kádár-kormányt a kezdetektől támogató Bölöni György az *Élet és Irodalomban* megjelent színházi kritikájában helytelenítette Németh László SZÉCHENYI című, 1946-ban írt drámájának bemutatását. Szerinte a darabot búsmagyarkodás jellemzi, „*szónokias és papoló hazafiság*”, amely gátolja „*az elbukott ellenforradalom ideológiai felszámolását*”.

Németh László a SZÉCHENYI bemutatására 1957 januárjában egészségi állapotára hivatkozva nem adott engedélyt, valójában a „csendes írósztrájk” jegyében a hatalmat bojkottálta. Darabját májusban mutatták be, éppúgy, mint az ötvenes években mellőzött Kodolányi János felújított FÖLDINDULÁS-át. Ez utóbbiról olvashatjuk egy korabeli naplóban: „*A siker óriási volt, tele tüntetésszámba menő tapssal és meghatódott könnyezésekkel.*” (Zimándi Pius: A FORRADALOM ÉVE. KRÓNKA 1956-BÓL. Századvég–1956-os Intézet, 1992. 385. o. A darab színrevitelének körülményeiről érdemes elolvasni Németh László 1957. április 5-i levelét Magyar Bálintnak. In: LEVELES KÖNYV. 123. o.)

A kommunistákat kezdettől kiszolgáló Gellért Oszkár Németh László elszigetelésére törekedett: mindenekelőtt a baloldali népieket igyekezett kiábrándítani az íróból. Szerinte Németh mindig is „*a nyugati szociáldemokratához állt közelebb; belenövési elmélete, romantikája, a kispolgárok iránti rokonszenve mind ezt bizonyítják. Társadalmi szemlélete tehát nem a magyar valóságra épült, hanem kigondolt, utópisztikus tervezetés. Művelt esze nyugati-as-racionalista, vagyis antidialektikus*” – írta a *Népszabadság* június 16-i számában. Gellért Oszkár 1957 januárjában még elismerően írt Németh Lászlóról (és Illyés Gyuláról): „*őket az Ady–Móricz-nemzedék után következő generáció legkülönbjeinek tartom. ...a FÁKLYA-LÁNG-gal, Illyés Gyula drámájával, a magyar vidéket most járja a Nemzeti Színház s a GALILEI-t, Németh László drámáját sorozatosan adják Budapesten.*” (*Népszabadság*, 1957. január 31.)

1957 közepén, az MSZMP országos pártértekezletének előkészítése során, a politikai bizottsági és a központi bizottsági üléseken egyre többen vetették fel, hogy az el-

lenség utolsó hadállása a kultúra. Szerintük a Rádiónál már sikerült rendet teremteniük (hatvankét embert tiltottak el a szerepléstől), de a színházak, a filmgyárak és a könyvkiadók továbbra is „az ideológiai ellenforradalom gócai”. „A népi demokráciához hű művész embereket, író embereket bojkottálnak – mondotta a június 22-i KB-ülésein Kádár –, megfosztanak a kereseti lehetőségtől... hát akkor nekünk is muszáj hasonló módon fellépni az egész területen. [...] ...és akkor ne megint minket szidjanak, hogy ez rosszabb, mint a »rákosizmus« volt. Ez egy súlyos kérdés, mert ez a terület az emberek lelkivilágát, gondolatvilágát mindennap állandóan befolyásolja, hogy ez a film, meg a híradó, meg a mozi, meg a színház, meg minden istennyila. [...] ...az osztályellenesség jön a nacionalizmussal.”

Aczél György, aki a kulturális életben Kállai Gyula mellett egyre nagyobb szerepet játszott, a „jobb- és baloldali veszély” ellen indított ideológiai offenzívát pozíciója megerősítésére is fel kívánta használni. Az országos pártértekezleten, amelyet 1957. június 27–29-e között tartottak, a „rákosisták” reménységének tartott Révai Józsefnek felrótta, hogy nem harcolt következetesen a nacionalizmus ellen (értsd: hiúságból „udvarolt” a népi íróknak), s ezáltal a népi demokrácia ellenségeinek malmára hajtotta a vizet: „A türelem politikájával egy időben – jelentette ki Aczél – szívós ideológiai harcot kell folytatnunk a különböző revizionista, nacionalista nézetek ellen, annál is inkább, mert hosszú évek során nem folyt ilyen elvi harc.”

Kállai Gyula 1957 nyarán dolgozta ki a pártvezetés számára irodalompolitikai elgondolásait, amelyeket némi rövidítés után ősszel párthatározatként hoztak nyilvánosságra. (AZ MSZMP KB HATÁROZATA AZ IRODALOMMAL KAPCSOLATOS EGYES INTÉZKEDÉSEKRŐL. 1957. szeptember 12.) E dokumentumnak az a legérdekesebb része, amely a határozathozatalból kifaragott: a meghozatalát indokló bevezetés. Kállai abból a prekoncepcióból indult ki, hogy „az ellenforradalom ideológiai előkészítése” során, valamint a forradalom alatt megbomlott az írók „nemzeti egysége”.

Kállai „kommunistákra”, „volt párttagokra” és „népi-nemzetiekre” osztotta az írókat. Az „ügynevezett népi-nemzeti írók”-at szerinte ideológiájuk rokonítja, amely mögött a „nacionalizmus, sőt a fajelmélet egyes elemei is meghúzódnak”, valamint az, hogy „a parasztság szerepét antimarxista módon értékeli”. Németh László, Tamási Áron, Illyés Gyula, Veres Péter, Szabó Pál, Kodolányi János, Szabó Lőrinc, Féja Géza és mások október előtt Kállai szerint szövetségre léptek a második csoportba tartozókkal „a Rákosi-féle vezetés elleni közös harc ürügyén”. (Szövetségről persze szó se volt, csupán érdekegyezésről. A harcot az ellenzéki kommunisták vívták elsősorban, többnyire a népiek rokonszenvével kísérve.) „Sokan közülük szocialistának vallják magukat”, vélte Kállai, pedig valójában „narodnyik, zavaros nézetűek”. Megnyugtatónak látta viszont, hogy többen – Veres Péter, Szabó Pál, Németh László, Féja Géza, Kodolányi János – „készek a Párttal együttműködni különböző fenntartásokkal és feltételekkel”. Náluk is „az egyéni elbírálást” javasolta.

Kállai előterjesztését megvitatta a Politikai Bizottság. Aczél György meglepéssel konstata, hogy az írók már nem állnak olyan egységesen szemben a kormánnyal, mint korábban. Óvott azonban az elhamarkodott közelítő lépésektől. „...Mi már beszélünk Tamási Áronnal – hozta fel példának –, aki rendkívül hajlékony volt arra, hogy a GOND ÉS HITVALLÁS-sal kapcsolatban nyilatkozzék.... Az újságban váratlanul megjelent, hogy Tamási Áront és Féja Gézát beválasztották, anélkül, hogy bárki tudott volna róla, anélkül, hogy Kállai elvtárs is tudott volna róla, a Hazafias Népfront elnökségébe. Ez negatívan hatott Tamásira, de a többiekre is. Úgy látják, ezek után nincs szükség arra, hogy munkájuk előtt önkritikát gyakoroljanak.”

1957 őszén a pártközpont felkérésére számos olyan „anyag” született, amely az 1945 utáni irodalmi életet elemezte. A szerzők közül Mesterházi Lajosnak és Tolnai Gábornak voltak leginkább fenntartásaik a népi írókkal szemben. „*Németh László, Tamási Áron, Féja Géza, Kodolányi János már szaggatják csoportjuk járszalagját – írja Mesterházi. – ...Írásaik ideológiai szempontból nemcsak közömbösek, hanem veszélyesek is lehetnek, ha a marxista kritika nem lép birokra számos nézetükkel.*” Tolnai szerint a harmincas években még haladó népi ideológia 1956-ra retrográddá, provinciálissá silányult. „*Veres Péter a felszabadulás előtti balmazújvárosi színvonalra csökkenti le a legnagyobb lángelmék gondolatait is*” – jegyezte meg. Különösen azért tartotta a népieket veszélyeseknek, mert szerinte „*a fiatalok többsége a népies írók ellentmondást nem tűrő tiszteletében él, vagy legjobb esetben magyarázni, mentegezni próbálja hibáit, megingásaikat taktikai lépésként emlegetik*”.

A párt vezetői elmarasztaló véleményüket a népi írókról továbbra sem rejtették véka alá. Biszku Béla 1957 novemberében mondotta a Politikai Bizottság ülésén: „*Ha a népiesek törekvéseit sommásan akarjuk kifejezni, és szét akarjuk zúzni nézeteiket, le kell lepleznünk, szembe kell szállnunk azzal a nézettel, hogy ők a nemzet igazi kifejezői. Eszmeileg ez a társaság az, amellyel nekünk szembe kell szállni, és a munkásosztály pozíciójáról meg kell védelmezni álláspontunkat.*”

Kádár János az országgyűlés 1958. januári ülésén beszélt a népiekről: „*Ellene vagyunk az irodalom vagy a kultúra más területein a reakciós vagy a politikai maradiságot képviselő politikai csoportosulásoknak. Mi – példának okáért – nem irodalmi stílusirányzatnak, hanem politikai csoportosulásnak, mégpedig a haladással ilyen vagy olyan formában szemben álló politikai csoportosulásnak tartjuk az úgynevezett népies irodalmi csoportosulást. Ennek a csoportnak ugyanis az elvi kiindulópontja kimondva vagy ki nem mondva szemben áll a munkásosztály vezető szerepével a társadalom életében, és ez semmiképpen nincs összhangban a szocialista társadalom építésével, amelynek vezető ereje a munkásosztály.*”

A hatalom szilárdulását érzékelő népi írók az értelmetlennek ítélt szembenállás helyett egyre inkább a hatalommal való megegyezés felé hajlottak. Ezt tanúsítja egyebek között, hogy az ő aláírásuk is szerepel több mint kétszáz író társuk neve között az 1957. szeptember elején kelt, az ENSZ ötös bizottságának jelentése ellen tiltakozó ívben, amelynek ötlete és szövege a pártközpontból származott.

A nyilatkozat, ellentétben az ENSZ-bizottság véleményével, úgy állítja be az október 23-i eseményeket, mint amelyek elkerülhetetlenül szélsőjobboldali fordulathoz vezettek volna: „*Illetéktelen és ellenséges imperialista beavatkozásnak nem csekély része volt abban, hogy a fasizmus minden üledéke felkavarodott; és néhány napra az 1920-as fehérterrorra emlékeztető állapotokat teremtett*” – olvasható az írók nyilatkozatában. (*Népszabadság*, 1957. szept. 5.)

(A nyilatkozattal kapcsolatban számos kérdés még tisztázásra vár. E helyütt csupán a kampány néhány olyan vonatkozására térek ki, amelyek a népi írókkal kapcsolatosak.)

A tiltakozó ív aláírását egyes nyomozótiszték a börtönben lévő írók, újságírók megtörésére próbálták felhasználni. Lócsei Pált különösen az általa igen nagyra becsült Illyés Gyula aláírása rendítette meg. Lócseinek 1963-ban alkalma volt megkérdezni Illyést, miért adta nevét az ENSZ-et megbélyegző tiltakozáshoz. Illyés azt válaszolta, hogy csak két rossz közül választhatott. Azt ígérték neki (is), hogy aláírásáért cserébe könnyítenek a bebörtönzötték sorsán. Ha megtagadja az aláírást, elszalaszt egy esetleges lehetőséget, ha teljesíti a kérést, elárulja a forradalmat. Arra azonban álmában sem gondolt, hogy aláírását a rabok megtörésére is felhasználhatják. (Lócsei Pál ön-

életrajzi visszaemlékezései – 1–3. SZEMBESÍTÉSEM EGY TILTAKOZÁSSAL – SZEMBESÜLÉSEM EGY TILTAKOZÓVAL. *Népszabadság*, 1993. november 2., 3., 4.)

„*Vannak az írók közt nem kevesen – magyarázta a népiek csatlakozásának motivációját Mesterházi Lajos, az ideológiai cikkeivel ekkor gyakran szereplő író –, akikben megüledett a nacionalizmus, mindaz, amit mi »narodnyik«-ideológiának szoktunk hívni: a már-már »paranoid« kisnemzeti fájdalom és önérzet. Náluk a tiltakozás hangsúlya azon van: hagyjanak minket békén, a mi gondunk a mi dolgunk, majd megoldjuk mi!*” (EGYSÉG ÉS VITA. *Élet és Irodalom*, 1957. szeptember 13.)

Az Irodalmi Tanács szeptember végi ülésén Aczél György és Köpeczi Béla érintette az ENSZ elleni akciót. „*Tamási Áron rendkívül fontos munkát végzett akkor, amikor az ENSZ ötös bizottsága munkája elleni tiltakozást aláírta. De addig nem vonható be a közéletbe – mondotta a miniszterhelyettes –, amíg a kommunista hitvallás mellett nem tesz komoly állásfoglalást.*” A Kiadói Főigazgatóság vezetője – nem éppen jóindulatúan – a csatlakozók anyagi indítékairól beszélt: „*Mióta az írók a nyilatkozatot aláírták, ostromolják a Kiadói Főigazgatóságot. Egyesek ezt az aláírást úgy értelmezik, mint belépőt a pénzszerzésre. Lapoktól is felkeresték a Főigazgatóságot azzal, hogy mivel járul hozzá az irodalmi egység megteremtéséhez. A Főigazgatóság véleménye az, hogy a könyvkiadás eddig is türelmes volt, működési köre igen szélesen van megállapítva, úgyhogy semmiféle revízióra ezenfelül nincs szükség.*”

Ugyanebben a hónapban hosszas előkészületek után megjelent a *Kortárs*, amelyet Darvas József és Tolnai Gábor szerkesztett. A szépirodalmi folyóirat több népi író művét is közölte. Az első számban jelent meg Németh László MAGYAR MŰHELY című tanulmánya, Féja Géza és Tamási Áron elbeszélése, a másodikban Kodolányi János regényrészlete, a harmadikban Erdélyi József verse. Veres Péter-írás a második és a negyedik számban is napvilágot látott.

A *Kortárs*nak küldött cikkében egy irodalomtörténész durván megtámadta Németh László írását. Darvas József, *kifejtette* – írja az irodalomtörténész Aczél Györgynek küldött panaszlevelében –, *hogy tanulmányom tételei nem igazak: inszINUÁCIÓK. Szerinte Németh László »magyar műhelyét« úgy emlegetjük már lassanként, mint az ötvenes évek elején Illyés Gyula »billegő íróasztalát»: csak bele-belekapunk, de eredményt nem érünk el. Olyan jellege van az egésznek, mintha az oroszánt körülcsaholnák a kutyák...*” (Magyar Országos Levéltár. Továbbiakban: MOL. Aczél György iratai. Itt található a meg nem jelent cikk is.)

Októberben a „megtisztított”, újjászervezett Hazafias Népfrent Országos Tanácsáha többek között beválasztották Darvas Józsefet, Németh Lászlót, Szabó Pált, Tamási Áront, Veres Pétert. (Féja Géza nevét Kádár János a következő indoklással húzatta ki a jelöltek listájáról: Ortutay Gyula azt mondta neki, hogy „*Féja nagy támadási felület, mert a második világháború alatt a fasizmust támogatta*”. Az MSZMP Politikai Bizottsága 1957. október 16-i ülésének jegyzőkönyvéből.)

A felsoroltak neve jelzi, hogy a hatalom az országos pártértekezlet után is számított a forradalomban részt vevő népiek nagyobb részére, bár több kommunista vezetőnek nem volt ínyére a „megbocsátás”. A májusi–júniusi „szünet” után akkor közeledett újra felénk, amikor már titokban folytak a kommunista reformer írók elleni perek.

Újabb állomást jelentett Tamási Áron SZELLEMI TISZTESSÉG című írása, amely az *Élet és Irodalom* 1957. karácsonyi számában jelent meg. Tamási cikkében költői szavakkal tett hitet a nép és a „demokratikus eszközökkel épülő” szocializmus mellett. Kérte az irodalompolitika irányítóit: legyenek türelmesek a kritikai elemeket is tartalmazó szépirodalmi művek iránt. „...*Tavaly ősszel is – írja cikke végén – nem a hivatásomat, hanem a kötelességemet véltem teljesíteni. Nyíltan tettem, szenvedélyek között józanságra*

törekedve, de clöttem is kétségtelen, hogy nem mindenben jól. [Az én kiemeléseim. S. É.] A szellemi tisztesség szava ez is. S a szót tegye meleggé a hűség, mely jóban és rosszban összefűz a néppel; s ha még lehetséges, aranyozza be a hivatás gyümölcse: az írói mű.”

A lap dogmatikus, konzervatív főszerkesztője kevesellte ezt: az ez idő tájt sokat szereplő Bölöni György szerette volna, ha Tamási Áron igenli a proletárdiktatúrát. A többi népi íróval is elégedetlen volt: „...mondanivalóikban visszaüt, fogalmazásaikból visszacseng valami olyan – jelentette ki általánosítva és bizonyító példák nélkül –, ami a letűnt fasizmus gondolatainak lenne halvány kísértete.” (*Élet és Irodalom*, 1957. január 10.)

Veres Péter 1958 januárjában Aczél Györgynek írott levelében biztosította „az irodalmi élet hivatalból való gondviselőjét”, hogy maradéktalanul egyetért a párt vezetőinek a népi írókkal kapcsolatos véleményével. Egy „balul elsült kijelentésért”, amelyre levelében csak utalt, bocsánatot kért, botlásáért azonban a kommunistákat is felelőssé tette: „Hadd tegyem hozzá azt is, nem egészen én vagyok az oka, hogy ez így alakult. Nem én akartam pártelnök, földosztó tanácselnök és miniszter lenni. Hittak, küldtek, és én jöttem és mentem, ahova kellett. Úgy éreztem, ez forradalmár és szocialista kötelesség. [...] De minden rekrimináció felesleges már erről. Öreg vagyok, nem lehet újratekdeni.” (MOI., Aczél György iratai.) 1958 tavaszán a pártközpont megbízásából Mesterházi Lajos kereste fel az írók. „Veres Péter nagyon elkeseredett. Elpanaszolta – olvasható a beszélgetésről készült feljegyzésben –, hogy ő régóta propagandistája a kollektív gazdálkodásnak. Az ő álmai most valósulnak meg, s mi [ti. a párt – S. É.] mégis ellenségként tekintünk rá. [...] Elmondotta, hogy ő az általános vonallal egyetért, kéri, engedjék őt ezen a talajon dolgozni.” (Az MSZMP Tudományos és Kulturális Osztálya hivatalos papírján készült feljegyzés kelte: 1958. április 19.)

A kiegyezni vagy ellenállni dilemmáját az MSZMP segítette megoldani azzal, hogy 1958-ban pártállásfoglalásban mondott véleményt a népi írókról. Ezzel mintegy kijelölte helyüket a szellemi életben, s lezárta a velük kapcsolatos vitákat. Az állásfoglalást a közelmúltig általában úgy ítélték meg, mint a megtorlás enyhébb változatát: mint nyilvános kipellengérezést, börtönbüntetés helyett. A VÁLASZ ÉVKÖNYV 1989. 1. számában megjelent tanulmányok és dokumentumok módosították ezt a képet. Ezek szerint az állásfoglalás a hatalom és a népi írók közötti kiegyezés dokumentuma is. (Nem véletlen talán, hogy az állásfoglalást új megvilágításba helyező értékelések éppen akkor jelentek meg, amikor az agonizáló Kádár-rendszer mögött sokan egy baloldali „népi” hatalom körvonalait vélték fölcsejleni.)

Az állásfoglalás publikálását hosszas előkészítő munkálatok előzték meg. A pártközpontban 1958 elején a következőképpen vázolták a kommunisták és a népiek közötti kapcsolat lényegét, természetesen nem a nyilvánosság számára, hanem belső párt-használatra: „Az együttműködés ideológiai célja és perspektívája az, hogy a népi írók küzdjék le a helytelen világnézetüket, elsősorban nacionalizmusukat... Politikai csoportosulásukat nem ismerjük el, arra törekszünk, hogy politikai síkon differenciáljuk őket, egységüket megbontsuk...” (MOI., Aczél György iratai.)

Ezekben a hónapokban a népi írók a művelődéspolitikai irányelvekről szóló megbeszéléseken is szóba kerültek. Aczél György a népiek nézeteit veszélyesebbnek tartotta „a polgári humanista ideológiánál”. „A népies ideológiának van bizonyos tömegbázisa, ezért nem volna helyes teljesen elhanyagolni, bár nem szabad középponti kérdésként állítani. A magyar faji mítosz sok embert vitt a sírba” – mondotta Aczél.

Kádár János a Politikai Bizottság ülésén azt javasolta, hogy az irányelvek tervezetét ne csupán a testvérpártok vezetőinek, hanem az MSZMP „kritikus ellenfeleinek” is küldjék el a következő megfontolásból: „...ti velünk nem értetek egyet, de ez előbb-utóbb vonal

lesz, és még most köhögjetelek. ...Gondolok Németh Lászlóra, Kodályra, vagy odaadhatnánk Kisfaludy Stróblnak. ...Veres Péternek nem adnám oda, de Németh Lászlónak igen” – mondta Kádár március 11-én.

Az állásfoglalás tervezetét Kállai Gyula és Aczél György útmutatásai alapján párt-funkcionáriusok és párthű irodalomtörténészek állították össze. Egyik változatát, amelyet Köpeczi Béla és Király István készített Pándi Pál, Béládi Miklós, Bessenyci György, Simó Jenő és Ortutay Gyula bevonásával, 1958 áprilisában vitatta meg a Politikai Bizottság.

Az anakronisztikus osztályillúziók képviselői (Kádár János, Nemes Dezső, Biszku Béla, Marosán György) a Politikai Bizottság ülésén leginkább a „*paraszti demokrácia*”, „*paraszti szocializmus*” kifejezéseket nehezményezték. „*A marxizmus szerint paraszti demokrácia nincs – mondotta Kádár János –, csak szocialista és burzsoá demokrácia van. [...] Nem lehet lebegni két osztály között.*” Nehezen fogadták el azt is, hogy a harmadikutas ideológia lehet progresszív, illetve retrográd, attól függően, hogy képviselőik szövetségben vannak-e a kommunistákkal vagy nem. Kállai Gyula sikeres erőfeszítéseket tett e sajátos dialektika elfogadtatására: „...*az az eszmei hagyaték, amely 1937–38-as években megszületett, a mi mozgalmunkat segítette. Illyés Gyula mehetett a fasiszmus felé, de a PUSZTÁK NÉPE nekünk segített. [...] Előttünk világos, hogy mint politikai csoportot szét kell verni azért, hogy mint írókat megmentstük őket*” – mondta többek között.

A tervezetet bírálók szóvá tették, hogy a dokumentum nem tesz különbséget a népiek különböző csoportjai között, pontosabban hibáikért, tévelygéseikért nem rója meg a népi írókat eléggé. Kállai Gyula, aki addig ügyesen taktikázva védte koncepcióját, kikerülte a problémát.

A korábbi kommunista véleményekhez képest valóban újdonság volt a népiek viszonylag egységes megítélése. Az 1945 után alapvetően aktuálpolitikai okokból élesen támadott Féja Géza és Kodolányi János iránt jóval elnézőbb volt Kállai Gyula, mint annak idején Lukács György és Révai József. Elengedte a füle mellett a mindig mindent fekete-fehérben látó Marosán György megjegyzését („*Le kell szakítani azokat, akik a két világháború között nyíltan fasiszták voltak azoktól, akik a munkásosztály mellé álltak*”), ugyanúgy, mint a népi írókat globálisan elítélő Biszku Béla kijelentéseit („*Az ő szájukból a szocializmus semmit nem mond. ...Elmondják, hogy a zsidók kezében volt a gyár, a kereskedelem, és most is Erdei Sándor körülbelül így beszél a zsidókról. [...] Veres Pétert csak legyőzni lehet, megváltoztatni nem*”). Arra a megjegyzésére sem reagált, mely szerint „*a revizionizmus gyökerei bizonyos kérdésekben szó szerint találkoznak a népies mozgalom ideológiájával*”.

Kádár Jánosnak, aki Kállainál és Aczélnál realisabban vélekedett a népiekről, több észrevétele is volt. Óvott attól, hogy a párt túlbecsülje a „*mindössze 20–40 népi író*” tényleges politikai súlyát és társadalmi befolyását, amire elődeihez hasonlóan Kállai Gyula és Aczél György is hajlandóságot mutatott. Szerinte a népiek nem is annyira a parasztságot, mint az értelmiség bizonyos csoportját képviselik. Felfigyelt arra is, hogy a népiek felé közeledéssel egyidejűleg erősödtek a párton belül az urbánusok elleni hangok. A munkásságra hivatkozva tagadta az urbánusveszélyt: „*A paraszti demokrácia mellett – mondta Kádár – még egy veszedelmes nézettel találkoztam. Azt mondják, hogy az urbánusok ettől rosszabbak. Ez nem igaz. Ha politikai tömeghatását nézem, ez [ti. a népiek mozgalma] volt a rosszabb.*” „*Volt idő – vetette közbe Aczél –, amikor Ignotus és társai komoly veszedelmet jelentettek.*” Kádár ezzel sem értett egyet: „*A munkástömegekre nem voltak politikai befolyással, a párttagságra nem voltak veszedelmesek, csak a polgárságra. Ez az irányzat tehát nem olyan veszedelmes, mint a népieseké. ...Tagadom tehát, hogy az urbanizmus [sic!] rosszabb lett volna.*”

Az állásfoglalás az átdolgozás után sem változott lényegesen. Megismétlődnek benne a kommunista ideológiának azok a sztereotípiái, amelyeket a második világháború alatt, illetve az azt követő években Lukács György fogalmazott meg. Ilyen általa kidolgozott és makacsul megmaradó dogmakövételek: a szociáldemokraták érzéketlenek voltak az agrárkérdések iránt, az urbánusokat hidegen hagyták a magyar sorskérdések stb.

A pártdokumentum mérlegre teszi a népiek szinte minden tettét, számottevő politikai, ideológiai megnyilvánulásait a húszas évektől egészen 1958-ig. Bár szerzői igyekeztek a tudományosság látszatát kelteni, megállapításaik továbbra is túlzók és igaztalanok.

Az állásfoglalás készítői nem kerülhették meg, hogy ne érintsék a renegát kommunisták és a népi írók nézetei közötti rokonságot: „...a revizionisták – olvasható a dokumentumban – nem is keveset merítettek a »népiek« eszmeköréből, a »népiek« viszont szövetségest jelentettek, és az ifjúságra gyakorolt hatásuk révén tömegeket szállítottak a revizionistáknak. Ilyen közös nézetek: a nemzeti sajátosságok túlhangsúlyozása az osztályszempontok és az internacionalizmus ellenében, a kisárutermelő paraszti birtok idealizálása, a Szovjetunióhoz fűződő kapcsolatunk lényegi revíziója, az értelmiség vezető hivatásának hangsúlyozása stb.”

A népieket és a sztálinizmus ellen harcoló kommunistákat valóban a nézeteik közötti hasonlóság hozta közel egymáshoz. Az MSZMP legfőbb irányítói azonban éppen a népiek és a Nagy Imre politikája mellé állt kommunisták szétválását, elkülönülését szerették volna elérni. Az állásfoglalás azt bizonygatja, hogy a revizionisták és a népiek felfogása nem függ össze szervesen; a népiek nézetrendszere a harmincas évek végétől lényegében változatlan maradt, míg a revizionistává lett kommunisták úgy „árulták el az eszmét”, hogy átvettek egyes clemeket a népi gondolatkörből. „Velejéig hamis” az az állítás, hogy a népiek 1956-ban a hibákra reagáltak, hiszen nézeteik ’56 előttiék. A népiek ellenzéki sége – olvasható az állásfoglalásban – „nem elsősorban a hibákkal szembeni jogos elégedetlenség volt, hanem a magát igazolva látó »harmadikutas« nacionalista ideológia megnyilatkozása”. Az állásfoglalás összeállítóinak a népiek és az ellenzéki kommunisták szétválasztásával kettős céljuk volt. Egyrészt csökkenteni szerették volna a népiek felelősségét a forradalomban, másrészt a népiek „ideológiai elmaradottságáért” az általuk is gyűlölt sötét ötvenes éveket – Kállai és Aczél hosszú időt töltöttek Rákosiék börtönében –, személy szerint pedig Révai Józsefet akarták felelőssé tenni. Nem a szövetségeseikben keresendő tehát alapvetően a hiba, olvasható ki a sorok mögül, hanem az őket rosszul kezelő hatalomban. A figyelmes olvasó még a szerzők magabiztosságát is érzékelheti: mi credményesebben politizálunk majd a népiekkel, mint 1948 után Révai.

Az 1958 júniusában megjelent dokumentum nem egyértelműen megtorló jellegű: úgy ítéli el a népieket, hogy közben szövetséget ajánl nekik. Az állásfoglalásnak tehát a kommunista párt erőfölényének deklarálása s a népiekkel való kiegyezés volt az elsődleges célja a már „bevált” kommunista módon: élesen bírálva, feltételekkel megbocsátva, hízkeldeccsel, kedvezményekkel édesgetve, az erőszak esetleges alkalmazásával fenyegetve.

A népieket felháboríthatta s ugyanakkor meg is nyugtathatta az állásfoglalás. Dühösek lehettek a tendenciózus kioktatásért, s megkönnyebbülhettek a számonkérés enyhéssége miatt. Még az sem derül ki a pártdokumentumból, hogy Tamási Áron írta a GOND ÉS HITVALLÁS-t. A befejezés végképp békülékenyen hangzott: „A »népiek« történelmi és ideológiai felelősségének felvetése nem mond ellent annak, hogy a párt és a kormány

nagyra becsüli írói tehetségüket, népünk közkinccsének tekinti legjobb alkotásaikat; iskolai nevelésünkben, kulturális munkánkban, irodalmi közvéleményünk formálásában továbbra is ott a helye ezeknek a könyveknek, színpadjainkon darabjaiknak. Személyüket nagy megbecsülésben, írói rangjuknak megfelelő értékelésben részesíti, alkotómunkájuk zavartalanságához minden segítséget megad. De ugyanakkor fontos feladatának érzi, hogy elvien és határozottan vitatkozzon nézeteikkel.” A népi írók, akik a kommunista vezetés több garnitúráját is túléltek, tisztában voltak e szavak értékével: eszükbe sem jutott nézeteik revíziójának gondolata. Mint pártönkívülieket, erre nem is kényszeríthette őket senki.

Az MSZMP vezetői az állásfoglalást még annak megjelenése előtt megküldték a legtekintélyesebb népi íróknak. Arra kérték őket, hogy mondjanak róla véleményt. Illyés Gyula, Veres Péter, Tamási Áron, Féja Géza és Szabó Pál eleget tett a felkérésnek. Megjegyzéseik egy részét figyelembe is vették. Mindenekelőtt azt a kérésüket, hogy ne népieseknek, hanem népieknek nevezzék őket (igaz, a pártközpontban a „népi”-t idézőjelbe tették).

A dokumentumot véleményező népiek különbözőképpen reagáltak az állásfoglalásra. Ki óvatos távolságtartással, ki ellenérveket felsorakoztató tárgyilagossággal, ki a bírálókat elfogadásából hasznot remélő meghunyászkodással. A népiek forradalom alatti és utáni szerepére egyikőjük sem tért ki.

Tamási Áron bebizonyította, hogy durván és tendenciózusan félreértelmezték az 1942-es lillafüredi találkozón mondott felszólalását. A kifogásolt rész ki is maradt a szövegből. Helytelenítette, hogy a dokumentum egységes csoportként kezeli a népi írókat. Azzal sem értett egyet, hogy a népiek „felfogásukkal a kapitalizmus és a szocializmus között foglaltak és foglalnak helyet”. Ők szocialisták, de „természetesen csak a szocializmus alapvető kérdéseit tekintve, mert egyes más kérdésekben és főleg a módszerek nagy részében javításra törekvő ellenzékét képviseltek. [Értsd: a kommunistákkal szemben is. S. É.] Személyenként természetesen különböző mértékben”. Visszautasította azt is, hogy nacionalisták volnának. Az állásfoglalás általa olvasott változatát egyenesen „irodalomtörténeti ballépésnek” nevezte. Kikényszerített önkritika helyett kölcsönösen szabad véleménymondást javasolt.

Veres Péter hosszú oldalakon át részletezte, hogy mi a közös a kommunisták és a népiek világszemléletében, társadalomfelfogásában. Ő nem „romantikus antikapitalistának”, hanem „realista szocialistának” tartotta magát. Szerinte a népi írók lehetnek szocialisták vagy harmadikutasok, csak kozmopoliták nem, hiszen „a nép nem kozmopolita, hanem patrióta”.

Szemükre vetette a kommunistáknak, hogy a „népben-nemzetben való gondolkodást” nacionalizmusnak-sovinizmusnak minősítik, hasonlóan az annak idején a népieket támadó „szociáldemokrata, polgári liberális és polgári radikális sajtóhoz”. Önkritikusan elismerte, hogy a harmincas évek végén, a negyvenes évek elején „elég sok nacionalista kifejezés szivárgott be” írásaiba. Ezekkel ő „a német hillerista mákonytól” kívánta megóvni az értelmiségieket, és „önálló nemzeti gondolkodásra” akarta ösztönözni őket.

Veres Péter szerint a „párton kívüli” népi íróknak az ötvenes években nem volt lehetőségük beleszólni az ország sorsába, így felelőségük sem vethető fel. A kommunista írók túlnyomó többsége a párt által elkövetett hibák miatt lett „jobboldali”. „...hozám azok az írók állottak közelebb, nemcsak mint személyek, mint tehetséges írók, hanem elvi értelemben is – írja az írói szolidaritás szép példáját adva Veres Péter –, akiket ma jobboldaliaknak neveznek. [...] ...a pártönkívüliekkel szemben belátóbbnak és a nemzeti kérdésekben megértőbbnek mutatkoztak, mint az addigi irodalompolitikai vezetés.”

Úgy tűnik, hogy az MSZMP hajlandónak mutatkozott akceptálni Veres Péter és Féja Géza polgárgyűlöletét, jobban mondva ők érezték úgy, hogy a kipellengérezésük tudomásulvétele fejében kérhetik, hogy az MSZMP a polgári származásúak rovására legyen méltányosabb a népiekhez. Veres Péter írja: „...a népi írók igazában nem a munkásmozgalom szellemiségével – világnézetével, politikájával – állottak harcban az egész Horthy-korszak alatt, hanem sokkal inkább az »urbánus« cím alatt sorakozó polgári, kispolgári – mellesleg nem valódi kapitalista vagy valódi harmadikutas – irodalmárokkal voltak vitáink...” Féja válaszában szinte kéjesen támadja az „urbánusokat”: a probléma – írja – „ténylegesen így hangzott: polgár vagy nép? Az urbánusok makacsul a polgárt tartották eszménynek, midőn a polgár már túlhaladott képlet volt, nem is szólva arról, hogy hazánkban komoly arányú polgári fejlődés nem is ment végbe. Velük szemben a népiek a néppel esedékes összeolvadást hirdették. [...] A polgári szívek bételten dobognak, míg a népieken verik a port. Azok, akik nem tudnak népben gondolkodni, akik méltóságukon alulinak tartják, hogy a társadalmi kérdésekkel bibelődjenek, akik a népsorsot mindig csak illő magasságból szemlélték, s olyanok, akik hangoztatják ugyan a szocialista jelszavakat, de minden megnyilatkozásuk tömény polgár-maradék, nos: ezek hadakoznak legádázabban a népiek ellen, akik minden hibájuk ellenére kényszerűen társadalomban, közösségben gondolkodnak. [...] Mi tévedhettünk és tévedhetünk, de bévül a népet hordozzuk. [...] Az álcázott és nem álcázott polgárok sohasem fogadták be a népet. [...] ...a polgár olyan társadalmi képződmény, amely az időben keletkezett, és elműlik az időben, ma pedig már mindenképpen dekadens képződmény. Mégis a polgárok ott vannak a kulturális élet nem egy pontján, s úgy terelik el magukról a figyelmet, hogy a népieket támadják. [...] Ami az emigrációt illeti, 1956 októbere után egyetlen népi író sem hagyta el az országot. [...] Mi itt maradtunk a készülő szocializmusban, mert a kapitalista gazdasági rendszert és polgári életformáját túlhaladottnak tartjuk”. Féja a fentebb idézett szövege alapján rosszindulatú és denunciáló. (Kiemelés: S. É.)

Szabó Pál az állásfoglalás véleményezése helyett a népick jelentőségét méltatta. Különösen azt hangsúlyozta, hogy a kommunisták közül számosan az ő műveiken nevelkedtek. „Csillapítani akarom a szenvedélyeket – írja –, nem pedig szítani. Nem vitetik félre velem az éneket az apró kis sunyi kozmopolita mesterkedések.”

Válaszában Illyés a népi írók munkásságát nemzeti irodalomná tágította, s ezáltal az állásfoglalás lényegi mondandóját kérdőjelezte meg. Szinte sajnálja a dokumentum szerzőit hiábavaló, értelmetlen erőfeszítésükért: „Ahhoz az irodalmi mozgalomhoz hasonló, amelyet a munkaközösség is magyar népi irodalomnak nevez, sehol sincs, sem nyugaton, sem a népi demokráciákban, sem a Szovjetunióban. (Az ilyet ugyanis mindenütt »nemzeti irodalom«-nak hívják.) A munkaközösség tagjai, hogy ennek okait fölhozzák, alapos munkát végeztek, mélyre eresztve húzták meg tudásuk hálóját. A fognivaló azonban madár volt, a »gazdag zsákmány« is ezt mutatja.”

Illyés szerint a népieket lényegében csak az különbözteti meg a többi írótól, hogy „csaknem valamennyien kétkezi dolgozók fiai voltak”. A nacionalizmus „szellemi vírusa” el-lenszerűl az „egészséges életű nemzeti közösséget” ajánlotta.

*

A népi írókat kioktató pártállásfoglalás a manipulációs politika szerves része volt. Ekkor, 1958 derekán, az íróperek „renegát kommunistái” börtönben ültek. A forradalomban részt vállaló, a népi írókhoz hasonlóan le nem tartóztatott egykori kommunista írók egy csoportja – Benjámin László, Erdei Sándor, Kónya Lajos, Örkény István, Sipos Gyula, Tamási Lajos – a helyzetnek és a politika elvárásainak megfelelően

ekkorra már önkritikát gyakorolt a *Kortárs* első, 1957. szeptemberi számában, közös nyilatkozatban. (Igaz, a szerkesztőség elégedetlen volt a nyilatkozattal, mint ezt jegyzetben le is szögezte.) A hallgató és elhallgattatott írók a cenzúra által megszabott keretek között újra megszólalhattak, miután a hatalomnak sikerült megtörnie a politikáló írók 1956 végén létrejött egységét s hosszú évtizedekre elfojtania a forradalom szellemiségének nyílt hirdetését.

Csokits János

A FELEJTÉS KORÁBÓL

Végromlásunk színhelyén
csírázik az írmag,
hírmondóban nincs hiány,
erkölcsről is írnak.

Darwin rendje megy tovább,
szűkölhet a kétség:
ahol rabolni crény,
gyilkolni se vétség.

Gyorsan elévül a bűn,
felejteni érdek:
Ábel emlékünnepén
Káin mond beszédet.

Intézményes délibáb,
tótágast áll minden –
ha szabad vagy: éhezél,
ha rab: meghalsz ingyen.

1994. május 30.

NAN JUNG DALA

Fehér kőről a szennyfolt
még lecsiszolható,
szavaidról a szégyent
nem mossa le a szó.